

הקדמה

ארכיון המדינה מחזיק באוסף ייחודי של ספרים ובהם הנתונים הגולמיים ממפקדי האוכלוסין העות'מאניים שנעשו בארץ-ישראל בין השנים 1875-1918.

ספרים אלה, המכונים "ספרי-נופוס" (מילולית: ספרי נפשות), הינם מקור המעיד על היקפה והרכבה המשתנה של אוכלוסיית ארץ-ישראל בסוף המאה התשע-עשרה ותחילת המאה העשרים. בעיקר רשומים בהם הנתונים הטורקיים: מוסלמים, יהודים ונוצרים - על התפלגויותיהם לכתות ועדות. ספרים מיוחדים הוקצו לרישום הזרים (תוך ציון אזרחותם הזרה), שלא היו בעלי נתינות עות'מאנית¹.

האוסף כולל 465 כרכים כתובים בטורקית עות'מאנית², שמוספרו קוטלגו וחולקו לשש קבוצות משנה:

א) ספרי יסוד וטיטה	ד) ספרי מכתאר
ב) ספרי זרים	ה) ספרי צבא
ג) ספרים נפתיים	ו) ספרי גביית מיסים

בכריכתו הפנימית של כל ספר הודבק תוכן עניינים המפרט את הרכב האוכלוסייה הרשומה בו לפי דתות ועדות³. כמו כן הוכן מילון קצר הכולל את המילים השימושיות ביותר בספרים. מפקדי האוכלוסין אינם קלים לקריאה, ויש צורך במיומנות וניסיון רב כדי לאתר שמות של מתפקדים יחידים. על מנת להקל על מלאכת

¹ לגבי סוגי הספרים ראה בעמ' 15.

² למעט שבעה ספרים הכתובים עברית.

³ בחלק מן הספרים נכתב במקור (בכריכתם הפנימית) "מפתח ובו שמות ראשי המשפחות שנפקדו, לפי יישובים".

החיפוש אוחדו כל המפתחות שהיו כתובים עד כה בכתב יד - לקובץ מחשב אחד.

קובץ זה מאפשר לעבד נתונים מכלל האוסף כמקשה אחת, להשוות ספרים ואוכלוסיות ממקומות שונים ולבצע עדכונים ותיקונים בקלות רבה. כמו כן, ניתן מאפשר המחשב לבצע חתכים מגוונים של סקטורים שונים באוכלוסייה, עובדה שיכולה להיות לעזר רב במחקרים שייעשו בעתיד.

הנתונים הגולמיים של המתפקדים לא הוקלדו, כלומר, לא ניתן בשלב זה, לאתר על ידי המחשב מתפקדים על-פי שמם. לעומת זאת, אפשר לאתר בקלות את המקום הנכון לחיפוש בספרים על פי תחום השנים, הדת, העדה, ולמעשה לפי כל אחד מן הפרמטרים שעל פיהם מופתחו המתפקדים. משמעות הדבר, שניתן להגיע לאותה קבוצה באוכלוסייה, בה אמור להיות רשום אותו אדם שהתפקד, אם כי בכל זאת אין וודאות שאכן שמו מופיע באותה קבוצה. עיבוד סטטיסטי של נתונים אלה יכול לתרום להבנת המציאות החברתית והכלכלית ששררה בארץ-ישראל בתקופה הזאת: כמה ילדים בממוצע היו למשפחה מדת או עדה מסוימת, מה היתה ההתפלגות המקצועית של בני עדה מסוימת בעיר או בכפר, מה היה שיעור הריבוי הטבעי, מהו אחוז המהגרים שהצטרף לקהילה ועוד כהנה וכהנה שאלות המלמדות על הפוטנציאל המחקרי העצום שגלום במפקדי אוכלוסין אלה.

אף-על-פי-כן טרחו מעטים בלבד לקרוא לעבד את הנתונים הגולמיים שבספרים. נראה שאלפי הדפים הכתובים בטורקית בכתב יד מרתיעה את החוקרים. חוקרים רבים עשו שימוש בתמצית של הנתונים הגולמיים שדווחה מהמחוזות והגיעה בסופו של דבר אל המרכז באיסטנבול, אבל רק מעטים עשו מחקר יסודי, המחייב התעמקות בספרים המקוריים ובהם הנתונים הגולמיים.

לא רק חשיבות מחקרית יש לספרי הנופוס, אלא גם חשיבות משפטית ומנהלית, שכן תביעת בעלות על קרקע או רכוש נעשית לעתים על סמך שיוך משפחתי: צאצאיו של בעל נכס זכאים לתבעו אם ביכולתם להביא ראיה שהם אכן בניו או נכדיו של הנפטר. פעמים רבות סיפקו ספרי הנופוס את ההוכחה. ברור שעיבוד הנתונים הגולמיים יכול להוות בסיס-נתונים של ממש, על-כל-פנים מן האספקט המחקרי, בכל מחקר סוציולוגי, דמוגרפי או כלכלי של ארץ-ישראל בסוף המאה שעברה ובתחילת המאה הזאת.

הספרים עדיין מחכים אפוא לחוקר שינצל את האינפורמציה הגלומה בהם.